

littera turca

Journal of Turkish Language and Literature
e-ISSN: 2149-892X
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/littera>

[Cilt/Volume: 11, Sayı/Issue: 1, Kış/Winter 2025]

KARAHANLI TÜRKÇESİ İLK TÜRKÇE SATIR-ARASI TRANSKRİBELİ KUR'AN TERCÜMESİ (TIEM 73)'TE GÜNAH İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

(*Vocabulary Related to Sin in Karakhanid Turkish, First Turkish Translation
of the Qoran with Interlinear Transcription (TIEM 73)*)

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22.11.2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23.12.2024

Yayın Tarihi / Date Published: 31.01.2025

DOI Numarası / DOI Number: 10.20322/littera.1589699

Ahmet KARATAŞ

Dr.

orcid.org/0000-0001-6698-8371

10ahmetkaratas@gmail.com

Makale Bilgisi

Değerlendirme: Bu çalışma çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanarak değerlendirilmiştir.

Etik Beyan: Çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Etik Kurul Belgesi: Makale için "Etik Kurul Belgesi" gerekmemektedir.

Benzerlik Taraması: "Benzerlik Raporu" İntihal.Net sistemi üzerinden alınarak tarama yapılmıştır.

Telif Hakkı: Çalışmanın hazırlanma sürecinde yazar/yazarlar tarafından "Telif Hakkı Formu" imzalanarak sunulmuştur.
Yazar/yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler.

Atıf Bilgisi:

Karataş, A. (2025). Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (Tiem 73)'te Günah ile İlgili Söz Varlığı. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 11(1), ss. 38-58. 10.20322/littera.1589699

Sorumlu Yazar:

Ahmet KARATAŞ, 10ahmetkaratas@gmail.com

Özet

Köktürk ve Uygur yazı dilinin devamı olan Karahanlı Türkçesi, ilk ürünlerini XI. yüzyıldan itibaren vermeye başlamıştır. Bu dönem, Türklerin yeni bir dinî çevreyle tanıştığı ve doğal olarak bu dini tanımaya ve öğrenmeye gayret ettikleri dönemdir. İslamiyet etkisinde gelişen Karahanlı Edebiyatında, Türk mutasavvıf ve ediplerin verdikleri eserler, halka İslamiyet'i anlatmak, benimsetmek ve İslamiyet temelinde iyi bir birey olmanın yolunu göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bunlara ilave olarak, bu dönemde, Kuran-ı Kerim'in Türkçeye tercüme çalışmalarının da başladığı görülmektedir. Bu tercüme, satır-arası denilen bir yöntemle Türkçeye aktarılmıştır. Buna göre tercüme, üstte büyük harflerle Arapça orijinal metin, hemen altında ise Türkçeye tercümesi verilmek suretiyle satır-arası olarak yapılmıştır. Satır-arası Kur'an tercümelerinde zengin bir Türkçe dinî terminoloji dikkati çekmektedir. Dinî terimlerin Türkçe sözcüklerle karşılanması, tercümanların ya da çevirmenlerin kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'in halk tarafından anlaşılmasını öncelik hâline getirdiğini göstermektedir.

Tarihi Türk lehçelerine ait Türkçe Kur'an çevirileri sadece taşıdıkları kutsal değerler açısından değil, aynı zamanda tercüme edildikleri dönemin fonetik, morfolojik ve söz varlığı gibi dilsel özelliklerini de göstermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmada, *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*'te günah ile ilgili söz varlığı tespit edilmiştir. Çalışmamıza *TIEM 73 Nüshası*'nın kaynak olarak seçilmesinin nedeni, Karahanlı Türkçesi döneminde yapılan Kur'an tercümelerinin günümüze ulaşan en bütünlüklü metnin bu nüsha olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada öncelikle *TIEM 73 Nüshası* tanıtılmış, günah kavramı ile ilgili bilgi verilmiş, daha sonra günah ile ilgili söz varlığı dört grupta toplanarak incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Karahanlı Türkçesi, Kur'an, TIEM 73, günah.

Abstract

Karakhanid Turkish, which is the continuation of Kokturk and Uighur written language, started to give its first products from the XI. century. This was the period when the Turks were introduced to a new religious environment and naturally endeavoured to get to know and learn about this religion. In Karakhanid Literature, which developed under the influence of Islam, the works of Turkish Sufis and writers were written in order to explain and adopt Islam to the people and to show the way of being a good individual on the basis of Islam. In addition to these, it is observed that the translation of the Holy Qoran into Turkish also started in this period. These translations were transferred into Turkish by a method called interlinear. Accordingly, the translations are made with the original Arabic text in capital letters at the top and the Turkish translation just below it. The interlinear Qoran translations are characterised by a rich Turkish religious terminology. The fact that religious terms are translated into Turkish and presented to the readers shows that the translators or interpreters prioritise the understanding of the holy book Qoran by the people.

Turkish Qoran translations from historical Turkish dialects are important not only in terms of the sacred values they carry, but also in terms of showing the linguistic features such as phonetic, morphological and vocabulary of the period in which they were translated. In this study, the vocabulary related to sin in *Karakhanid Turkish First Turkish Line-by-Line Transcribed Translation of the Qoran (TIEM 73)* was determined. The reason for choosing *TIEM 73* as a source for our study is that this copy is the most complete text of the Qoran translations made during the Karakhanid Turkish period that has survived to the present day. In the study, firstly, *TIEM 73* is introduced, information about the concept of sin is given, and then the vocabulary related to sin is analysed in four groups.

Keywords: Karakhanid Turkish, Qoran, TIEM 73, sin.

GİRİŞ

X. yüzyılın başında bağımsız bir devlet kuran Karahanlı Türkleri, tüm Orta Asya Türk boylarını tek bir yönetim altında birleştirerek yaklaşık üç asır boyunca idari, siyasi ve kültürel açıdan bölgesel bir güç merkezi hâline gelmişlerdir (Akar 2021: 151). Bu dönemde Türkler, İslamiyet ile tanışmış ve Karahanlı Devleti'nin ilk hükümdarı Satuk Buğra Han, İslamiyet'i resmî din olarak kabul etmiştir. Böylece Karahanlılar, Orta Asya'daki ilk Müslüman Türk devleti olmuştur. Türklerin yeni bir dinî etki alanına girmeleri edebiyatlarına da yansımıştır.

Karahanlı Türkçesi, Köktürk ve Uygur yazı dillerinin bir devamı olarak XI. yüzyılda ilk eserlerini vermeye başlamıştır. Bu dönemde, Eski Türkçenin fonetik ve morfolojik özellikleri büyük ölçüde korunurken, bazı önemli farklılıklar da görülür. Ayrıca Manihaizm ve Budizm etkisinde gelişen Eski Uygur Türkçesinin zengin dinî terminolojisi, İslamiyet etkisinde gelişmeye başlayan Karahanlı Türkçesinin dinî terminolojisinde İslami kavramları karşılamak amacıyla kullanılmıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere Türkler, Karahanlı Devleti'nin İslamiyet'i kabul etmesiyle yeni bir dinî çevre ile karşılaşmışlardır. Ancak, bu tarihlerde Türklerin son derece yabancı olduğu İslamiyet'i kabul etmeleri kolay olmamıştır. Bu dönemde yetişen Türk mutasavvıf ve ediplerin, halka İslamiyet'i anlatmak, benimsetmek ve İslamiyet temelinde iyi bir insan olmak anlayışıyla kaleme aldıkları eserler, Karahanlı Türkçesi eserlerinin büyük çoğunluğunu oluşturur. Söz gelimi, Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı *Kutadgu Bilig*'de, devrin İslam âleminin ahlak anlayışı, yaşayış biçimleri, halk ve yönetici ilişkileri anlatılmakla birlikte eserin ana konusu “ideal insan”dır (Güner 2021: 20). Edib Ahmed Yükneki'nin “Hakikatlerin Eşiği” olarak çevrilebilecek *Atebetü'l-Hakâyık* adlı eseri, dinî bir öğüt ve ahlak kitabıdır. Yine XII. yüzyılda yaşamış Ahmed Yesevî'nin şiirlerinin toplandığı *Dîvân-ı Hikmet* adlı eseri, Müslümanlığı sade bir şekilde göçebe Türk halkına benimsetmek amacıyla yazılmıştır. Bu kıymetli eserlere ilave olarak ilk kez bu devirde Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercümeleri yapılmıştır. Bu eserler “satır-altı” tabir edilen tarzda yapılmış olup Arapça asıl metin daha iri harflerle üstte, özgün metindeki her sözcüğün bazen de küçük söz gruplarının altına daha küçük Arap harfleriyle tercümesi yazılmak suretiyle kaleme alınmıştır (Ercilasun 2010: 331). Karahanlı Türkçesi döneminde yapıldığı bilinen dört Kur'an tercümesi şunlardır: a) Türk İslam Eserleri Müzesi'nde 73 numarada kayıtlı olan *TİEM 73*, b) Manchester John Rylands Kütüphanesi'nde bulunan *Ryland Nüshası*, c) Petersburg Asya Müzesi'nde bulunan *Anonim Tefsir*, d) Özbekistan İlimler Akademisi 2008 numarada kayıtlı bulunan *Özbekistan Nüshası*.

Bu çalışmada, *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73)*'te günah ile ilgili söz varlığı tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesi döneminde yapılan satır-arası Kur'an tercümelerinden en bütünlüklü *TİEM 73 Nüshası* olduğu için çalışmaya kaynak eser olarak seçilmiştir. Çalışmamız günah kavramının analizini de içeren *TİEM 73*'e genel bir bakışla başlamaktadır. Ardından, eserde günahla ilgili terimlerin kullanımı dört kategoriye ayrılmıştır.

1. Karahanlı Türkçesi ilk Türkçe satır-arası transkribeli Kur'an Tercümesi (TIEM 73)

Eser, İstanbul'da, Türk İslam Eserleri Müzesi'nde 73 numara ile kayıtlıdır. Bu yüzden Türkoloji literatüründe genellikle *TIEM 73 Nüshası* olarak adlandırılır. Yazmada mütercim adı ve tercüme tarihi kayıtlı değildir (Ercilasun 2010: 331). Nüshanın istinsah tarihi H.734/M.1333/1334, müstensihi Muhammed b. El-Hâcc Devletşah eş-Şirazi'dir. Müstensihin adından onun Şirazlı olduğu açıktır (Kök 2004: 22).

TIEM 73 Nüshası'nın Türkçe kısmının yazı karakterleri nesih özellikleri taşımaktadır. Türkçe kısımlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserde bazı kelimelerin yazımında hareke sistemi kullanılmıştır. Eserde bazı surelerin ayet sayıları sonraki dönem Kur'an tercümeleriyle ve günümüz Kur'an tercümeleriyle birbirini tutmamaktadır. Bu durum ayet eksikliğinden değil, ayet ayrımındandır (Ünlü 2018 c.1: 20). Eserde Bakara suresinin 166. ve 167. ayetleri ile Âl-i İmran suresinin 124. ve 125. ayetlerindeki Türkçe çevirideki eksiklikler dikkate alınmazsa tam bir nüshadır. 902 sayfadan oluşan metnin her sayfasında 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe çeviri olmak üzere toplam 18 satır mevcuttur (Argunşah vd. 2019: 39).

2. Günah kavramı

Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan semavi dinler eleştirel bir gözle incelendiğinde, günah kavramının bu dinlerin öğretileri içerisinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. *Türkçe Sözlük*'te günah "Dinî bakımdan suç sayılan iş veya davranış, vebal; acımaya yol açacak kötü davranış, yazık; sorumluluk, vebal; kabahat, hafif suç (TDK, 2019: 1003) olarak tanımlanırken *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te günah "Allah'ın emirlerine aykırı olan davranış, mâsiyet; dince suç olduğu açıklanmamış olsa da insanlara zarar verdiği, vicdanları incittiği, doğrudan uzaklaştığı için suç sayılabilecek iş ve davranış, suç, yazık" (Ayverdi 2011 c.1: 1133) olarak kaydedilmiştir.

Kur'an-ı Kerîm'de *zenb*, *işm*, *fisk*, *isyan* sözcükleriyle ifade edilen günahın büyük ve küçük olabileceği belirtilir. Büyük günah anlamında kullanılan *kebîre* (çoğulu *kebâir*) dinen yasaklandığı konusunda kesin delil bulunan ve hakkında dünyevi veya uhrevi ceza öngörülen davranış olarak tanımlanabilir. Bunun dışında kalan kötü davranışlara da *sagîre* (küçük günah) denir (Bebek 2022: 163). Fakat Kur'an-ı Kerîm'de hangi günahların büyük günah, hangi günahların küçük günah olduğu konusunda bir ayırım yapılmamıştır. Bu yüzden büyük günah ve küçük günah kavramlarının sınırları konusunda tam bir birlik sağlanamamış, tefsirciler hatta çeşitli İslam mezhepleri tarafından farklı yorumlamalar yapılmıştır. Bu çalışmada, "Allah'ın emirlerine aykırı olan davranış, mâsiyet; dince suç olduğu açıklanmamış olsa da insanlara zarar verdiği, vicdanları incittiği, doğrudan uzaklaştığı için suç sayılabilecek iş ve davranış, suç, yazık" tanımından hareketle günah kavramı incelenmiştir.

2.1. Yapılması “günah” olan fiiller ile ilgili söz varlığı

TİEM 73'te “günah işlemek” fiilini “*yazuk kıl-*, *yazuk yüd-*¹, *yazukka tüş-*, *yazukluğ bol-*” karşılar. Günah anlamına gelen *yazuk* sözcüğü Türkçe *yaz-* “bir hata yapmak veya ihmalde bulunmak” fiilinden oluşur (Clauson 1972: 983). “*Yazuk kıl-*” birleşik fiilinin ilk kayıtları, Eski Uygur Türkçesinde tanımlanır. *Maytrisimit*'te *yazuk kıl-*, “günah işlemek” olarak kullanılır: *kılmış yazu(k)* ... (Tekin 2019: 121). Doğu Türk dili sahasında yapılmış Kur'an tercümelerinden *Rylands Nüshası*'nda “günah işlemek” fiilini *yazuk kıl-* “günah işlemek”, *helāk bol-* “günah, suç işlemek, sıkıntıya düşmek” (Ata 2019), *Özbekistan Nüshası*'nda *yaz-* “isyan etmek, başkaldırmak, günah işlemek, yanılmak”, *yazuk ay-* “günah söz söyleme”, *yazuk kıl-* “günah işlemek” (Üşenmez 2010), *Anonim*'de *çat-* “günah işlemek”, *yazuk kıl-* “günah işlemek” (Usta 1989), *HTSKT*'de *yaz-* “günah işlemek, itaatsizlik etmek, karşı gelmek”, *yazuk içinde haddin keç-* “çok günah işlemek”, *yazuk kıl-* “günah işlemek”, *yazuk üze peyvestelik kıl-* “günah işlemeye devam etmek, günahta ısrar etmek”, *yazukğa nisbet kıl-* “günaha sürüklenme, günaha sokma” (Sağol 1993), *Meşhed Nüshası*'nda *irinçü kıl-* “günah işlemek”, *yazukka nisbet kıl-* “günah işlemek”, *yazuk kıl-* “günah işlemek” (Şimşek 2020) karşılar. Anadolu sahasında yapılmış Kur'an tercümelerinden *TİEM 40*'ta “günah işlemek” fiilinin, *yazuk eyle-* “günah işlemek”, *yazuk götür-* “günah yüklenmek, günah taşımak”, *yazuk işle-* “günah işlemek”, *yazuk üzere tur-/dur-* “günahta ısrar etmek”, *yazuklu olmak* “günah işlemek” (Topaloğlu 2018), *Topkapı Nüshası*'nda *yazuk eyle-* “günah işlemek”, *yazuk ol-* “günah işlemek, günah olmak”, *yazukluk eyle-* “günah işlemek” (Şimşek 2017), *Manisa Nüshası*'nda *fāsık ol-* “günah işlemek”, *fisk eyle-* “günah işlemek”, *livāta eyle-* “günah kazanmak”, *ma şiyet eyle-* “günah işlemek”, *şuç işle-* “günah işlemek”, *yazuk işle-* “günah işlemek”, *yazuklu ol-* “günah işlemek” örneklerine rastlanır (Karabacak 1992). *TİEM 73*'te yapılması günah olan fiiller şunlardır:

açuğun- “haddini bilmemek, günah işlemek” (*TİEM 73*: 039/056), *ađak beküt-* “(küfürde) direnmek” (*TİEM 73*: 071/007), *ađak tik-* “(küfürde) direnmek” (*TİEM 73*: 045/008), *ağın dostlar tut-* “Allah'tan başka Tanrılar edinmek” (*TİEM 73*: 042/009), *ağın Tanğrı kıl-* “Allah'tan başka Tanrıya inanmak” (*TİEM 73*: 017/022), *ağın Tanğrını kıl-* “Allah'tan başka Tanrı edinmek” (*TİEM 73*: 015/096), *ağnat-* “(Allah'ın Tevrat'taki kelamını) tahrif etmek” (*TİEM 73*: 002/075), *al destān kıl-* “(Peygambere karşı) çirkin tuzak kurmak” (*TİEM 73*: 016/045), *al ét-* “yanlış düşüncelere dalmak” (*TİEM 73*: 010/021), *al kıl-* “tuzak kurmak” (*TİEM 73*: 027/050), *alda-* “aldatmak, tuzak kurmak” (*TİEM 73*: 008/030), *aldaş-* “(Allah'ı) aldattığını sanmak” (*TİEM 73*: 004/142), *and sı-* “yemin bozmak” → *ant sı-* (*TİEM 73*: 048/010), *andlarnı buz-* “yemin bozmak” (*TİEM 73*: 016/091), *ar-* “gururlanmak, kibirlenmek” (*TİEM 73*: 002/206), *artağ kalığlılardan bol-* “bozgunculuk edenlerden olmak” (*TİEM 73*: 010/091), *artağ kılığlılardan bol-* “bozgunculardan olmak” (*TİEM 73*: 010/091), *artağlık kıl-* “bozgunculuk yapmak” (*TİEM 73*: 002/030), *artağlık kılığlılar bol-* “bozgunculardan olmak” (*TİEM 73*: 011/085), *artağlık tile-* “düşmanlık yapmak istemek, fesatlık düşünmek” (*TİEM 73*: 010/090), *artuğ kat-* “küfre

¹ *yüd-* fiili, *yü-* “bir şeyi taşımak” fiili ve - d- fiilden fiil yapım ekiyle oluşur (Clauson, 1972: 885).

girmek” (TİEM 73: 033/014), *artuk tile-* “fazlasını istemek” (TİEM 73: 002/173), *artukluk kı-* “azmak, taşkınlık çıkarmak” (TİEM 73: 010/023), *artukluk tile-* “kıskanmak” (TİEM 73: 002/213), *‘āsī bol-* “(Allah’ın peygamberlerine) başkaldırmak” (TİEM 73: 069/010), *‘āsīlık kı-* “(Allah’a ve peygamberine karşı) isyan etmek, başkaldırmak” (TİEM 73: 033/036), *‘ayb kı-* “(insanlarla) alay etmek, aşağılamak” (TİEM 73: 049/011), *baçıgnı buz-* “sözünden dönmek” (TİEM 73: 007/135), *baçıgnı sı-* “sözünden dönmek” (TİEM 73: 043/050), *bahıllık kı-* “cimrilik etmek” (TİEM 73: 003/180), *bıçığ boz-* “ahdini bozmak, yeminini bozmak” (TİEM 73: 008/056), *biligsizlerdin bol-* “cahillerden olmak, cahiller gibi hareket etmek” (TİEM 73: 006/035), *biligsizlik kı-* “cahilce davranmak” (TİEM 73: 006/111), *boynağu bol-* “sapıtmak, azmak, şımarmak” (TİEM 73: 079/017), *boynağuluk kı-* “(Allah’ın emirlerine) isyan etmek, azmak” (TİEM 73: 009/057), *boyun ker-* “(peygambere) karşı gelmek, isyan etmek” (TİEM 73: 004/042), *boyungalık kı-* “isyan etmek, azgınlık göstermek, şımarmak” (TİEM 73: 089/011), *bulgak kı-* “fitne yaratmak” (TİEM 73: 009/049), *bulğastur-* “fitneye sebep olmak” (TİEM 73: 023/097), *burhanlar üze boğuzlan-* “putlar adına kurban kesmek” (TİEM 73: 005/003), *buyrukdın çık-* “doğruluktan ayrılmak, yalan söylemek” (TİEM 73: 002/282), *buzagını sewügke tut-* “buzagı heykeline tapmak” (TİEM 73: 007/152), *bütünlükni sı-* “sözünden dönmek” (TİEM 73: 013/020), *çın yol yétür-* “doğru yoldan saptırmak, Allah yolundan alıkoymak” (TİEM 73: 004/167), *dīv adımlarına udu bar-* “şeytanın alışkanlıklarını âdet hâline getirmek; şeytana uymak ” (TİEM 73: 006/142), *efsūs tön-* “(müminlerle) alay etmek” (TİEM 73: 002/212), *egri kılığlılarğa bol-* “hainlerden olmak” (TİEM 73: 004/105), *egri sakınlı bol-* “kötü olmak, günahkâr olmak” (TİEM 73: 004/107), *egril-* “küfürde olmak, nankörlük etmek” (TİEM 73: 073/017), *egrilik kı-* “kötü duygular beslemek; nankörlük etmek” (TİEM 73: 059/010), *ékki yüzlüğ kı-* “ikiyüzlü davranmak” (TİEM 73: 009/101), *ékki yüzlüğlük kı-* “ikiyüzlü davranmak” (TİEM 73: 059/011), *eksük ölç-* “ölçüye ve tartıya hile karıştırmak” (TİEM 73: 083/001), *éligle-* “alay etmek” (TİEM 73: 011/038), *éliglen-* “alay edilmek” (TİEM 73: 013/032), *eliglarni tut-* “cimrilik etmek” (TİEM 73: 009/067), *élleş-* “kötülük yapmak” (TİEM 73: 016/028), *ésiz du ‘ā kı-* “beddua etmek” (TİEM 73: 010/011), *ésiz yawuz sézinç bol-* “kötü düşünceye kapılmak” (TİEM 73: 048/012), *ésizlik keldür-* “kötülük yapmak” → *ésizlik keltür-* (TİEM 73: 006/160), *ésizlik kı-* “kötülük yapmak” (TİEM 73: 004/123), *ésizliklerni kı-* “kötülükleri yapmak” (TİEM 73: 011/078), *ewrül-* “sözünden dönmek” (TİEM 73: 002/064), *fāl tut-* “fal bakmak” (TİEM 73: 027/047), *fitne iste-* “fitne çıkarmak” (TİEM, 003/007), *füsüs tut-* “alay etmek” (TİEM 73: 009/058), *füsüska tut-* “(Allah’ın kelamını ve peygamberlerini) alaya almak” (TİEM 73: 018/106), *ğammāzlık kı-* “söz taşımak, fitne yaratmak” (TİEM 73: 068/011), *ğıybet kı-* “dedikodu yapmak” (TİEM 73: 049/012), *haddın aş-* “haddini aşmak, taşkınlık göstermek” (TİEM 73: 020/127), *haddın keçür-* “savurganlık etmek” (TİEM 73: 006/141), *harām yé-* “haram yemek” (TİEM 73: 005/062), *harāmıla-* “böbürlenmek, kibirlenmek” (TİEM 73: 075/033), *harīş kı-* “günaha kışkırtmak; şeytana uymak” (TİEM 73: 019/083), *hased kı-* “kıskanmak” (TİEM 73: 042/014), *helāl tutma-* “(Hac ibadeti esnasında dikkat edilmesi gereken kurallar için kullanılır) ihlal etmek, saygısızlık göstermek” (TİEM 73: 005/002), *hıle kı-* “tuzak kurmak” (TİEM

73: 003/054), *hıyānet kıl-* “hainlik etmek” (TİEM 73: 003/161), *hılāf kıl-* “(Allah’a ve peygambelerine) karşı gelmek” (TİEM 73: 008/013), *ıraq az-* “derin bir sapıklık içerisinde olmak” (TİEM 73: 050/027), *ıraq yol yétür-* “sapıklığa düşmek” (TİEM 73: 004/167), *ıraq yolsuz bol-* “sapıtma, azma” (TİEM 73: 004/060), *ıblīsni eş dost tut-* “şeytanı arkadaş edinmek” (TİEM 73: 004/119), *ıdıde adın dost tut-* “Allah’tan başka dost edinmek” (TİEM 73: 045/010), *ıdıde adın kol-* “Allah’ı bırakarak putlara tapmak istemek” (TİEM 73: 039/015), *ıdıde öngin idiler tap-* “Allah’tan başka Tanrılara tapmak” (TİEM 73: 043/045), *ıdıke tan-* “Allah’ı inkâr etmek” (TİEM 73: 034/053), *ıdıleri belgüleriñge tan-* “Allah’ın ayetlerini inkâr etmek” (TİEM 73: 045/011), *ıdıleri fermânundın boynağuluk kıl-* “Allah’ın emirlerini inkâr etmek” (TİEM 73: 051/044), *ıdıleri yalavaçınğa ‘āsī bol-* “Allah’ın peygamberine asi olmak” (TİEM 73: 069/010), *ıdısi yarlığudın çık-* “Allah’ın buyruğundan çıkmak” (TİEM 73: 065/008), *ıftirā kıl-* “iftira etmek” (TİEM 73: 006/021), *ilki tamıglı bol-* “Kur’an’ı ilk inkâr edenlerden olmak” (TİEM 73: 002/041), *i‘rāz kıl-* “(savaştan) kaçma” (TİEM 73: 003/155), *kāfir bol-* “kâfir olmak, inkâr edenlerden olmak” (TİEM 73: 003/086), *kanlarını tök-* “kan dökmek, öldürmek” (TİEM 73: 002/030), *kértgünme-* “inanmamak, iman etmemek” (TİEM 73: 002/006), *kértü yarağlıgı karıştur-* “hakkı karıştırmak” (TİEM 73: 002/042), *kertünme-* “inanmamak, iman etmemek” (TİEM 73: 002/055), *kértüsizlik kıl-* “hainlik etmek” (TİEM 73: 008/071), *kértüsizlik tile-* “hainlik etmeyi istemek” (TİEM 73: 008/071), *keyd al kıl-* “tuzak kurmak, hile yapmak” (TİEM 73: 012/005), *keyd kıl-* “tuzak kurmak, hile yapmak” (TİEM 73: 012/005), *kīn tut-* “kin tutmak” (TİEM 73: 009/074), *kınanmuşlardın bol-* “azaba uğrayanlardan olmak, günahkârlardan olmak” (TİEM 73: 037/059), *kıwan-* “kibirleşmek, böbürlenmek” (TİEM 73: 057/020), *kor yas kıl-* “yanlış yolu seçmek, zarar vermek” (TİEM 73: 004/119), *köngül bulğastur-* “şeytanın vesvese vermesi” (TİEM 73: 023/097), *köni yol tutma-* “doğru yoldan sapmak, azmak” (TİEM 73: 093/007), *köni yolka könme-* “doğru yola girmemek” (TİEM 73: 002/170), *könilikke tan-* “hakkı inkâr etmek” (TİEM 73: 046/007), *körksüz işni kıl-* “kötülük yapmak, günaha girmek” (TİEM 73: 003/135), *küç kıl-* “zulmetmek; hakkını yemek” (TİEM 73: 002/051), *küç kılığlılardın bol-* “zalimlerden olmak” (TİEM 73: 002/035), *küfr bol-* “küfre girmek; kâfir olmak” (TİEM 73: 003/090), *küfr kêtür-* “küfürde direnmek” (TİEM 73: 003/012), *künile-* “kiskanmak” (TİEM 73: 002/109), *küwezlen-* “(verilen nimetlerden dolayı) şımarmak” (TİEM 73: 028/058), *küwezlik kıl-* “böbürlenmek, gururlanmak” (TİEM 73: 004/173), *mekr ét-* “hile yapmak” (TİEM 73: 006/124), *münker işdin fermânla-* “kötü işleri emretmek” (TİEM 73: 009/067), *münker işdin kıl-* “çirkin işlerden yapmak” (TİEM 73: 005/079), *namāzdın yığ-* “namazdan alıkoymak” (TİEM 73: 005/091), *namāznu zāyi‘ kıl-* “namazı terketmek” (TİEM 73: 019/059), *nevniḍ bol-* “(Allah’ın rahmetinden) ümitsiz olmak, ümitsizliğe kapılmak” (TİEM 73: 039/053), *nifāk kıl-* “münafıklık etmek” (TİEM 73: 003/167), *nişānlarını kizle-* “(Allah’ın bildirdiği) açık delilleri ve doğru yolu gizlemek” (TİEM 73: 002/159), *nū-sipās kıl-* “nankörlük etmek, şükretmemek” (TİEM 73: 050/024), *nū-sipāşlık kıl-* “nankörlük etmek” (TİEM 73: 014/007), *oğrılık kıl-* “hırsızlık yapmak” (TİEM 73: 012/081), *oğurla-* “çalmak, hırsızlık etmek” (TİEM 73: 015/018), *oğ birle üleş-* “(yapılacak işi) fal oklarıyla belirlemek” (TİEM 73: 005/003), *oğgunu şegab kıl-*

“Kur'an hakkında asılsız iddialarda bulunmak” (TİEM 73: 041/026), *okıgünü ülüş ülüş kıl*- “Kur'anı tahrip etmek” (TİEM 73: 015/091), *ol etözni öltür*- “Allah'ın yarattığı canı haksız yere almak” (TİEM 73: 017/033), *ortak kat*- “şirk koşmak” → *ortuk kat*- (TİEM 73: 006/019), *ortak katıglular bol*- “inkârcılardan olmak” (TİEM 73: 009/007), *ortak katıgluların bol*- “şirk koşanlardan olmak” (TİEM 73: 009/007), *ortak katıgluların er*- “müşriklerden olmak” (TİEM 73: 006/161), *ortak katıl*- “(Allah'a) ortak koşulmak” (TİEM 73: 004/116), *ortak kıl*- “şirk koşmak” (TİEM 73: 007/190), *ortak koş*- “(Allah'a) ortak koşmak” (TİEM 73: 003/067), *orukdın keçür*- “savurganlık etmek; haddi aşmak” (TİEM 73: 007/031), *osanıgluların bol*- “(Allah'ı unutan) gafillerden olmak” (TİEM 73: 007/205), *öf té*- “(ana baba için) öf demek, bıkmak, usanmak” (TİEM 73: 017/023), *örgüt*- “fitne çıkarmak” (TİEM 73: 009/047), *örtüglüg at*- “iftira atmak” (TİEM 73: 024/023), *perîlerni Tanğrıka ortaklar kıl*- “cinleri Allah'a ortak koşmak” (TİEM 73: 006/100), *şadağa bérmişingizlerni bâtıl kıl*- “sadakaları boşa çıkarmak” (TİEM 73: 002/264), *sakın*- “hıyanet etmek” (TİEM 73: 012/052), *saranlık kıl*- “cimrilik etmek” (TİEM 73: 004/037), *sarsıt*- “(kişiyi) ezmek, hor görmek” (TİEM 73: 107/002), *sézik içinde bol*- “şüpheli içerisinde olmak” (TİEM 73: 002/023), *sézikligerdin bol*- “şüpheye düşenlerden olmak” (TİEM 73: 002/147), *sözlerni tegşür*- “(dine saldırmak amacıyla) sözlerin anlamlarını çarpıtmak” (TİEM 73: 004/046), *süst kıl*- “(Allah'ın kelamını) hafife almak” (TİEM 73: 056/081), *şek tutganlardın bol*- “şüpheye düşenlerden olmak” (TİEM 73: 003/060), *şama kıl*- “açgözlülük yapmak, aşırı istekte bulunmak” (TİEM 73: 033/032), *tan*- “(Allah'ın varlığını ve birliğini) inkâr etmek” (TİEM 73: 002/006), *Tanğrı ahdini buz*- “Allah'a karşı yeminini bozmak” (TİEM 73: 013/025), *Tanğrı urğaniŋga tarıl*- “Allah'ın dinine düşman olmak” (TİEM 73: 003/103), *Tanğrı üze yalğan iftirâ kıl*- “(uydurduğu) yalanları Allah'a isnat etmek” (TİEM 73: 006/021), *Tanğrı yalavaçı birle yağılaş*- “Allah ve peygamberine karşı düşman olmak” (TİEM 73: 009/063), *Tanğrı yarlıgını tegşür*- “Allah'ın emir ve yasalarını değiştirmek” (TİEM 73: 048/015), *Tanğrı yarlıkını adnat*- “Allah kelamını tahrif etmek” (TİEM 73: 002/075), *Tanğrı yığıglarnı satğa*- “Allah'ın buyruklarını çiğnemek” (TİEM 73: 065/001), *Tanğrı yolundın yan*- “Allah yolundan sapmak” (TİEM 73: 047/001), *Tanğrı yolundın yandur*- “Allah yolundan döndürmek” (TİEM 73: 016/094), *Tanğrı yolundın yığ*- “Allah yolundan gitmek isteyenlere engel olmak” (TİEM 73: 022/025), *Tanğrı yolundın yolsuz kıl*- “Allah yolundan gidenleri saptırmak” (TİEM 73: 022/009), *Tanğrıda adın butlarnı tut*- “Allah'ı bırakarak putlara iman etmek” (TİEM 73: 029/025), *Tanğrıda adın dost tut*- “Allah'tan başka dost edinmek” (TİEM 73: 029/041), *Tanğrıda adın okı*- “Allah'tan başka şeylere tapınmak” (TİEM 73: 022/073), *Tanğrıda adın şefa atçılar tut*- “Allah'tan başka yardımcıları istemek” (TİEM 73: 039/043), *Tanğrıda adın Tanğrılar tutun*- “Allah'tan başka Tanrılar edinmek” (TİEM 73: 036/074), *Tanğrıda adın tapun*- “Allah'tan başka varlıklara tapınmak” (TİEM 73: 021/098), *Tanğrıka hilâf kıl*- “Allah'a karşı gelmek” (TİEM 73: 059/004), *Tanğrıka ortak kat*- “Allah'a ortak koşmak” (TİEM 73: 031/013), *Tanğrıka ortak kıl*- “Allah'a ortak koşmak” (TİEM 73: 013/016), *Tanğrıka ortaklar kıl*- “Allah'a şirkler koşmak” (TİEM 73: 013/016), *Tanğrıka sézin*- “Allah'a karşı çelişkili düşüncelere kapılmak” (TİEM 73: 033/010), *Tanğrıka tan*- “Allah'ı inkâr etmek” (TİEM 73: 029/052), *Tanğrıka tengeşigler kıl*- “Allah'a ortak

koşmak” (TİEM 73: 039/008), *Tanğrika yalavaçika ‘asilik kı-* “Allah’a ve peygamberine asilik etmek” (TİEM 73: 033/036), *Tanğrınıḡ ‘ahdini buz-* “Allah’a verilen sözden dönmek” (TİEM 73: 002/027), *Tanğrınıḡ belgüleriḡe tan-* “Allah’ın ayetlerini inkâr etmek” (TİEM 73: 029/023), *Tanğrınıḡ ni ‘metiḡe tan-* “Allah’ın verdiği nimetleri inkâr etmek” (TİEM 73: 029/067), *Tanğrınıḡ ni ‘metini tegşür-* “Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük etmek” (TİEM 73: 002/211), *tanıḡlar birle bol-* “kâfirlerle birlikte olmak” (TİEM 73: 011/042), *tanıl-* “inanmamak, küfretmek” (TİEM 73: 004/140), *tanıp tutma-* “(peygamberi) inkâr etmek” (TİEM 73: 002/089), *tanuḡluk ört-* “Allah’ın emir ve yasaklarını gizlemek” (TİEM 73: 002/283), *tanuḡluḡnu kizle-* “(Allah tarafından bildirilen) tanıklığı gizleme” (TİEM 73: 002/140), *tapıḡu Tanğri kı-* “tapınacak put yapmak” (TİEM 73: 007/138), *tapuḡular tut-* “putlar edinmek” (TİEM 73: 018/015), *tarasıḡ bol-* “(Peygamber hakkında) ihtilafa düşmek” → *tarasıḡ bol-* (TİEM 73: 004/157), *tartasıḡ bol-* “(Tevrat hakkında) ihtilafa düşmek” (TİEM 73: 002/176), *tekebbürlük kı-* “kibirlenmek” (TİEM 73: 002/034), *teḡ tuşlar kı-* “(Allah’a) ortak koşmak” (TİEM 73: 002/022), *teḡde kéç-* “haddi aşmak” (TİEM 73: 002/085), *teḡde keçür-* “haddi aşmak” (TİEM 73: 006/108), *teḡdin keç-* “hak ve adalet ölçülerini aşmak” (TİEM 73: 002/178), *terāzü batmannı eksüt-* “terazide hile yapmak” (TİEM 73: 011/084), *tetiril-* “(Allah yolunu bırakıp) yanlış yola sapmak” (TİEM 73: 008/016), *tewre ét-* “doğru yoldan çıkmak” (TİEM 73: 038/029), *tiltaḡ kı-* “bahane etmek” (002/224), *tillerini büktür-* “kelime oyunu yaparak gerçekleri gizlemek” (TİEM 73: 003/078), *tiriglikni satḡın al-* “(ahireti) dünya hayatına tercih etmek” (TİEM 73: 002/086), *tüz yoldın az-* “doğru yoldan sapmak” (TİEM 73: 060/001), *uçuzlar birle bol-* “alçak ve nankörlerle birlikte bulunmak” (TİEM 73: 058/020), *uluḡ artuḡluk kı-* “kibirlenmek” (TİEM 73: 017/004), *uluḡlık kı-* “büyüklenmek, kibirlenmek” (TİEM 73: 007/013), *uluḡsıḡlık kı-* “büyüklük taslamak” (TİEM 73: 002/087), *uluḡsın-* “büyüklenmek, böbürlenmek” (TİEM 73: 045/008), *umunçsız bol-* “(Allah’ın rahmetinden) ümidi kesmek” (TİEM 73: 012/087), *üsteleş-* “(Hacc aylarında) kavga etmek” (TİEM 73: 002/197), *üsterigli bol-* “hainlerden taraf olmak” (TİEM 73: 004/105), *vesvese kı-* “vesvese vermek” (TİEM 73: 020/120), *yalavaçıḡa hilāf kı-* “peygambere karşı gelmek” (TİEM 73: 059/004), *yalḡan ay-* “yalan konuşmak” (TİEM 73: 039/032), *yalḡan ayt-* “yalan konuşmak” (TİEM 73: 007/117), *yalḡan çat-* “yalan uydurmak, yalan atmak” (TİEM 73: 016/105), *yalḡan du ‘ā kı-* “inkâr etmek” (TİEM 73: 067/027), *yalḡan ét-* “yalanlamak; yalan söylemek” (TİEM 73: 002/039), *yalḡan ḡoş-* “yalan söylemek” (TİEM 73: 010/059), *yalḡan söz keltür-* “iftira atmak” (TİEM 73: 024/011), *yalḡan söz kış-* “iftira etmek” (TİEM 73: 060/012), *yalḡan söz kötür-* “iftira atmak” (TİEM 73: 033/058), *yalḡan sözle-* “yalan söylemek” (TİEM 73: 043/020), *yalḡan sözler er-* “yalan söylemek, (peygamberi ve Kur’an’ı) yalanlamak” (TİEM 73: 002/024), *yalḡan té-* “yalan konuşmak” (TİEM 73: 040/037), *yalḡan tut-* “yalanlamak” (TİEM 73: 002/087), *yalḡançı alı kı-* “sihirbazlık yapmak” (TİEM 73: 020/069), *yalḡançılık kı-* “büyücülük yapmak” (TİEM 73: 020/058), *yalḡanḡa-* “(peygamberi) yalanlamak” (TİEM 73: 054/009), *yalḡanḡa nisbet kı-* “yalanlamak” (TİEM 73: 003/011), *yalḡanḡa tut-* “yalanlamak” (TİEM 73: 006/066), *yalḡanḡat-* “yalanlamak” (TİEM 73: 054/023), *yalın-* “kibirlenmek, böbürlenmek” (TİEM 73: 004/036), *yan-* “(İslamiyet’ten) yüz

çevirmek” (TİEM 73: 002/209), *yarağlıglarını yalğan tut-* “Hakkı yalanlamak” (TİEM 73: 006/005), *yarağlıgını kizle-* “Hakk olanı gizlemek” (TİEM 73: 002/042), *yarağlıgını yok kııl-* “Hakkı yok saymak” (TİEM 73: 018/056), *yarağsız yağılmağın sew-* “kötülüğün yayılmasından zevk almak” (TİEM 73: 024/019), *yarağsızka kertgün-* “batıla inanmak” (TİEM 73: 029/052), *yarağsızka uğu bar-* “batıla uymak” (TİEM 73: 047/003), *yarağsıznu ayt-* “(Allah’a) iftira etmek, yalan söylemek” (TİEM 73: 006/093), *yaraşıka tan-* “Hakkı inkâr etmek” (TİEM 73: 034/043), *yaraşma-* “(Kur’an için) inkâr etmek ” (TİEM 73: 002/176), *yarat-* “yalan atmak, iftira etmek” (TİEM 73: 016/116), *yarlıg sı-* “Allah’a karşı gelmek, asi olmak” (TİEM 73: 020/121), *yarlıg tutma-* “(Allah’ın) sözüne karşı gelmek” (TİEM 73: 002/093), *yarlıgdın çık-* “azmak” (002/059), *yata-* “kıskanmak” (004/054), *yawuz al kııl-* “hile yapmak” (TİEM 73: 086/015), *yawuz ewür-* “(Allah’tan) yüz çevirmek” (TİEM 73: 064/006), *yawuz işni kııl-* “(dinen) uygun olmayan çirkin davranışlarda bulunmak” (TİEM 73: 007/028), *yawuz kııl-* “kötü işler yapmak” (TİEM 73: 017/007), *yawuz koldaş bol-* “şeytana arkadaş olmak, şeytana uymak” (TİEM 73: 004/038), *yawuz rāzlaş-* “fitne çıkarmak” (TİEM 73: 058/010), *yawuz satgın al-* “kötülük etmek” (TİEM 73: 002/090), *yawuzlıkdın kııl-* “kötülük yapmak” (TİEM 73: 003/030), *yawuzluğ keldür-* “kötülük yapmak” (TİEM 73: 065/001), *yazuğ kııl-* “günah işlemek” (TİEM 73: 011/035), *yazuğ yüğ-* “günaha girmek” (TİEM 73: 039/007), *yazuğka tüş-* “günaha girmek” (TİEM 73: 048/007), *yazuğluğ bol-* “günahkâr olmak” (TİEM 73: 006/164), *yazuğsın-* “isyan etmek, haddi aşmak” (TİEM 73: 002/061), *yek manğımlarınğa uğu bar-* “şeytanın davranışlarını benimsemek” (TİEM 73: 024/021), *yekke eş dost bol-* “şeytanı dost edinmek” (TİEM 73: 019/045), *yekni dost tut-* “şeytanı dost edinmek” (TİEM 73: 007/030), *yok yoğun kııl-* “bozgunculuk yapmak” (002/205), *yolda azitur-* “doğru yoldan çıkarmak, saptırmak” (TİEM 73: 020/085), *yoldın azıt-* “doğru yoldan sapmak” (TİEM 73: 025/009), *yolsuz bol-* “sapıtılmış ve doğru yoldan çıkmış olmak” (TİEM 73: 006/056), *yolsuzluğ yolını tut-* “sapkınlığa götüren yolu tercih etmek” (TİEM 73: 007/146), *yolsuzluğnu satgın al-* “günah işlemek” (TİEM 73: 002/016), *yüz ewür-* “(dinden) yüz çevirmek” (TİEM 73: 002/130), *zinā kııl-* “zina yapmak” (TİEM 73: 004/024).

2.2. Yapılması “günah” olan davranış türleri ile ilgili söz varlığı

TİEM 73’te “günah” sözcüğünü “yazuğ” karşılar. Bunların dışında “ésizlik², munğluk³, yanğluk⁴, yawuz⁵, yük⁶” sözcüklerinin de anlam genişlemesi ile “günah” ifade ettikleri görülür. *Yazuğ* sözcüğü “günah” anlamıyla ilk kez Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanır: “*meninğ yime kararığının yarutı birzün tsuyumta yazuğumta boşuyu birzün*” (Tekin 2019: 17). “Benim de karanlığımı

² ésizlik “fenalık, kötülük; büyük küçük her türlü günah, kötü, zararlı, kötülük; kötü, çirkin, kötülük, nâhoş; çetin, azap, harb, kuvvet, güç şiddet” (Ünlü, 2018, c.7: 273).

³ munğluk “sıkıntı; günah, suç” (Ünlü, 2018, c.8: 27).

⁴ yanğluk “kastı işlenen suç, günah” (Ünlü, 2018, c.8: 461).

⁵ yawuz “kötü, fena; kötü, çirkin, kötülük, nâhoş; büyük küçük her türlü günah, kötü, zararlı, kötülük” (Ünlü, 2018, c.8: 500).

⁶ yük “yük, hayvan üstündeki iki küfe ağırlık; günah; hamile; ev eşyası; kastı işlenen suç, günah; sorumluluk” (Ünlü, 2018, c.8: 560).

aydınlatsın, günahlarımdan beni kurtarsın.” (Tekin 2019: 24). Doğu Türk dili sahasında yapılmış Kur'an tercümelerinden *Rylands Nüshası* 'nda “günah” sözügünü, *azāb* “azap, işkence, eziyet; günah, vebal, kir; azap sözü”, *yawuz* “kötü, kötülük; günah, hata, kusur; kötü kişi”, *yazuḵ* “günah, suç, hata”, *yük* “yük, günah yükü” (Ata 2019), *Özbekistan Nüshası* 'nda *küç* “güç, kuvvet, kudret; zulüm, günah, haksızlık”, *yawuzluk* “kötü amel, günah; kötülük”, *yazuḵ* “günah” (Üşenmez 2010), *Anonim* 'de *arınçu* “günah?”, *yazuḵ* “günah” (Usta 1989), *HTSKT* 'de *yazuḵ* “günah”, *yük* “yük; günah” (Sağol 1993), *Meşhed Nüshası* 'nda *irinçü* “günah”, *ḳawa* “günah”, *yazuḵ* “günah, suç”, *yük* “yük; günah; çocuk” (Şimşek 2020) karşılar. Anadolu sahasında yapılmış Kur'an tercümelerinde ise “günah” sözcüğünü, *TİEM 40* 'ta *suç* “kusur, günah”, *vebāl* “kötü sonuç, günah”, *yazuḵ* “günah, vebal; sakınca, zarar”, *yük* “bir hayvanın taşıyabileceği miktar; ağırlık; yüklenen şey, günah” (Topaloğlu 2018), *Topkapı Nüshası* 'nda *günāh* “günah”, *yazuḡluk/yazuḡlık* “günah”, *yazuḵ* “günah”, *yük* “yük, günah; çocuk” (Şimşek 2017), *Manisa Nüshası* 'nda *günāh* “günah, Allah'ın emirlerine aykırı görülen iş”, *işm* “günah”, *ma şīyet* “günah, itaatsizlik”, *şuç* “kusur, günah”, *vebāl* “kötü akıbet, günah”, *yazuḵ* “günah” (Karabacak 1992) ifade eder. *TİEM 73* 'te yapılması “günah” olan davranış türleri şunlardır:

aḡın ésizlik “(Tembellikleri yüzünden Tebuk seferine katılmayan Müslüman askerler için kullanılmıştır) faydasız iş, boş iş” (TİEM 73: 009/102), *artaḵ iş* “fuhuş” (TİEM 73: 024/033), *artaḵ işlig* “iffetsizlik” (TİEM 73: 019/028), *artḡu* “karşılığını bekleyerek malından vermek, faiz” (TİEM 73: 030/039), *atḡu oyun* “kumar” (TİEM 73: 005/090), *aymaḵ* “zanda bulunmak” (TİEM 73: 006/136), *azaklık* “azgınlık, sapıklık” (TİEM 73: 067/009), *azḡunluk* “azgınlık, sapıklık” (TİEM 73: 003/164), *belḡülüḡ yazuḵ* “günah” (TİEM 73: 004/112), *bildükmedük iş* “hayasızlık, azgınlık” (TİEM 73: 016/090), *boynaḡuluk* “azgınlık” (TİEM 73: 002/015), *bulḡaḵ* “şirk, fitne” (TİEM 73: 002/173), *bühtān* “yalan, iftira” (TİEM 73: 024/016), *cādūluk* “sihirbazlık, büyücülük” (TİEM 73: 007/116), *çalpaḵ iş* “yapılması günah olan davranış” (TİEM 73: 004/022), *destān* “hile, tuzak” (TİEM 73: 007/123), *egrilik* “nankörlük; doğru yoldan sapma” (TİEM 73: 059/010), *ékki yüzlüḡluk* “ikiyüzlülük” (TİEM 73: 009/097), *élük* “alay” (TİEM 73: 005/058), *élük oyun* “alay (ve) eğlence” (TİEM 73: 005/057), *ésiz artaḵ işlig* “iffetsizlik” (TİEM 73: 019/028), *ésiz yawuz* “kötü, kötülük” (TİEM 73: 006/031), *ésiz yawuz sézinç* “kötü düşünceler, kötü zan” (TİEM 73: 048/012), *ésizlik* “kötülük, fenalık; günah” (TİEM 73: 006/054), *ezvācehüm* “zina” (TİEM 73: 024/006), *fāsıklık* “günahkârlık” (TİEM 73: 049/011), *fesād* “fesat, fesatlık” (TİEM 73: 003/118), *fitne* “fitne” (TİEM 73: 033/014), *hamiyyet öfke* “azgınlık” (TİEM 73: 048/026), *ḡased* “kıskançlık” (TİEM 73: 003/019), *ḡorluk rüsvalık* “rezillik rüsvalık” (TİEM 73: 002/114), *ırak yolsuzluk* “sapıklık” (TİEM 73: 022/012), *kāfirlik* “kâfir olma durumu” (TİEM 73: 003/167), *ḡaraḡḡuluklar* “şirkler” (TİEM 73: 024/040), *kértüsizlik* “hainlik, hıyanet” (TİEM 73: 008/058), *keyd* “hile, düzen” (TİEM 73: 004/076), *kīne* “haset” (TİEM 73: 047/029), *könisizlik* “haksızlık” (TİEM 73: 002/188), *körksüz iş* “kötü işler, çirkin davranışlar” (TİEM 73: 003/104), *ḡuruḡ yala* “iftira” (TİEM 73: 004/020), *küç basınç* “zulüm, şiddet” (TİEM 73: 042/039), *küfr* “Allah'a iman etmemek” (TİEM 73: 004/076), *küseḡler* “kuruntular” (TİEM 73:

002/111), *küseklik* “şehvet” (TİEM 73: 027/055), *küwezlig* “şımarıklık ve kibir” (TİEM 73: 008/047), *munğluk* “günah, suç” (TİEM 73: 002/081), *münâfık* “ikiyüzlü” (TİEM 73: 024/033), *münker iş* “yapılması caiz olmayan işler, kötü işler” (TİEM 73: 009/067), *nū-sipāslık* “nankörlük” (TİEM 73: 017/089), *oyun* “boş söz” (TİEM 73: 052/023), *oyun söz* “boş söz” (TİEM 73: 029/064), *öz hevā* “arzu, heves” (TİEM 73: 045/023), *saranlık* “cimrilik” (TİEM 73: 064/016), *şehvet* “cinsel arzu, şehvet” (TİEM 73: 004/027), *şerr* “kötülük” (TİEM 73: 113/005), *tanmaqlık* “inkârcılık, küfür” (TİEM 73: 009/017), *toplamağū* “tanımama, inkâr” (TİEM 73: 029/029), *taplanılmas iş* “yapılması dinen kötü olan iş” (TİEM 73: 009/071), *tlamçığ söz* “kötü sözler” (TİEM 73: 058/002), *uluğ artaqlık* “büyük fitne, büyük fesatlık” (TİEM 73: 008/073), *uluğ bühtān* “büyük iftira” (TİEM 73: 024/016), *uluğ yanğluk* “büyük günah” (TİEM 73: 017/031), *uluğ yazuk* “büyük günah” (TİEM 73: 004/031), *yala* “töhmət, itham” (TİEM 73: 004/020), *yalğan* “yalan” (TİEM 73: 002/188), *yalğançılık* “büyücülük” (TİEM 73: 010/077), *yanğluk* “günah” (TİEM 73: 020/073), *yanğsız iş* “kötü iş, yapılması haram olan iş” (TİEM 73: 007/157), *yarağsız yawuz iş* “kötülük” (TİEM 73: 022/041), *yarağsızlık* “haksızlık” (TİEM 73: 003/181), *yaramas artuqlık* “faizcilik, tefecilik” (TİEM 73: 004/161), *yawuz* “günah” (TİEM 73: 004/085), *yawuz iş* “kötü iş” (TİEM 73: 017/032), *yawuz sézinç* “kötü düşünce” (TİEM 73: 048/006), *yawuz uğrağ* “çirkin tuzak, hile” (TİEM 73: 035/043), *yawuz yarağsız iş* “kötü iş” (TİEM 73: 022/041), *yawuzluk* “zina” (TİEM 73: 065/001), *yazuk* “günah” (TİEM 73: 002/081), *yok söz* “iftira” (TİEM 73: 004/156), *yolsuzluk* “yolunu sapıtma” (TİEM 73: 043/040), *yolsuzrak* “kötü yol, sapıklık” (TİEM 73: 017/072), *yük* “günah” (TİEM 73: 020/101), *zenī* “zina” (TİEM 73: 017/032)

2.3. “Günahkârlık” ifade eden sözcük ve sözcük grupları ile ilgili söz varlığı

TİEM 73'te “günahkârlığı” genel olarak “*kāfir, yazukluğ, yazukluk*” sözcükleri ifade eder. Daha nadir kullanılan ve günahkârlığı karşılayan “*yanğılığlular⁷, yüdügli, yüklük*” sözcükleri ise anlam genişlemesi sonucu “günahkâr” anlamı kazanmıştır. *Yazukluk* sözcüğünün ilk yazılı kayıtlarına *Şine Usu Yazıtı*'nda rastlanır. Bu metinde *yazukluk* “günahkâr” anlamıyla kullanılır: “*yer ayu birti, anda sançdım yazukluk atlıg[ıg] ... [teñ]ri tuta birdi*” (Orkun 2011: 168). “Yer söyleyiverdi, orada mızrakladım. Günahkâr atlıları ... Tanrı tutuverdi”. Doğu Türk dilinde yapılmış Kur'an tercümelerinden *Rylands Nüshası*'nda *füsük* “fasıklık, günahkârlık”, *mücrim* “suçlu, günahkâr”, *yazukluğ* “günahkâr” (Ata 2019), *Özbekistan Nüshası*'nda *yazukluğ* “günahkâr” (Üşenmez 2010), *Anonim*'de *yazukluk* “günahkâr” (Usta 1989), *HTSKT*'de *bed-bahtraq* “en bedbaht; en günahkâr”, *fāsık* “günahkâr, fasık”, *yazğan* “günahkâr, asi, itaatsiz”, *yazukluğ* “günahkâr”, *yük ketürgen* “yük taşıyan; günahkâr”, *yük kötürgen* “yük taşıyan; günahkâr” (Sağol 1993), *Meşhed Nüshası*'nda *yazuklu* “günahkâr”, *yazukluğ* “günahkâr”, *yük kötürgen* “günahkâr” (Şimşek 2020) örnekleri kullanılır. Anadolu sahasında yapılmış Türkçe Kur'an tercümelerinde ise TİEM 40'ta “günahkâr” sözcüğünün,

⁷ *Yanğılığ* sözcüğünün, Eski Türkçede kullanılan *yanğıl-* “yanılmak, hata etmek” fiilinden türediği açıktır. Buradan sözcüğün “günah işleyen, günahkâr” anlamı kazandığı görülmektedir.

fāsık “Allah’ın emirlerine uymayan, günahkâr”, *yanğılıcı* “hata eden, günah işleyen kimse”, *yazuk eyleyici* “günahkâr”, *yazuk işleyici* “günahkâr”, *yazuklu* “günahkâr” (Topaloğlu 2018), *Topkapı Nüshası*’nda *fāsık* “günahkâr”, *yazuk eyleyici* “günahkâr”, *yazuklu* → *yazuklu* “günahkâr”, *yazuluk* “günahkâr” (Şimşek 2017), *Manisa Nüshası*’nda *fāsık* “Allah’ın emirlerini tanımayan, günahkâr”, *yazuk işleyici* “günahkâr”, *yazuklu* “günahkâr” (Karabacak 1992) kullanımlarına rastlanır. *TİEM* 73’te “günahkârlığı” belirten söz ve söz grupları şunlardır:

‘aciz kılğuçılar “(ayetleri) etkisiz bırakmaya çalışanlar” (TİEM 73: 034/038), *‘aciz kılığlılar* “acizlik içerisinde bulunanlar” (TİEM 73: 022/51), *‘Ad boğunu* “Hz. Hûd’un peygamber olarak gönderildiği kavim” (TİEM 73: 007/065), *adırt kılığlılar* “başka inançları benimseyenler” (TİEM 73: 011/118), *arığsız erenler* “namussuz, kötü erkekler” (TİEM 73: 024/026), *arığsız urağutlar* “iffetsiz, kötü kadınlar” (TİEM 73: 014/026), *arka ewrügümler* “arkasını dönüp gidenler, inanmayanlar” (TİEM 73: 030/052), *arkada füsüs tutuğlılar* “(insanları) arkalarından çekiştirip duranlar, dedikodu yapanlar” (TİEM 73: 104/001), *artağ iş kılığlılar* “bozguncular, fesatlar” (TİEM 73: 002/12), *artağ kılığlılar* “bozguncular, cehennemlikler” (TİEM 73: 007/086), *azğan (kişi)* “yoldan çıkmış kişi” (TİEM 73: 031/032), *azğan nū-sipās kişi* “nankör kişi” (TİEM 73: 031/032), *azğanrağ (kişi)* “daha sapkın, daha azgın (kişi)” (TİEM 73: 041/052), *azğınrağ* “daha azgın, daha sapık” (TİEM 73: 005/060), *azmışrağ (kişi)* “daha sapık, daha azgın (kişi)” (TİEM 73: 028/050), *berk tutğan* “cimri, hasis” (TİEM 73: 017/100), *boynağı boğunlar* “isyankâr kavimler” (TİEM 73: 037/030), *boyun keregli* “zorba, isyankâr” (TİEM 73: 019/014), *boyun keriğliler* “isyankârlar” (TİEM 73: 011/059), *buyruğdın çıkğanlar* “Allah’ın emir ve yasaklarına uymayanlar” (TİEM 73: 003/082), *bügüçi* “büyücü, sihirbaz” (TİEM 73: 010/077), *cādū* “büyücü, sihirbaz” (TİEM 73: 043/049), *çın keçigililer* “haddini aşanlar” (TİEM 73: 023/007), *çın kértgünmeğliler* “tanımamazlıktan gelenler, kâfirler” (TİEM 73: 004/101), *da’vā kılğuçı boğunlar* “inkârcılar” (TİEM 73: 019/097), *ebū leheb* “özel isim” (TİEM 73: 111/001), *egri sakınglı* “hainlik edenler” (TİEM 73: 004/107), *ékki kul* “Hz. Nuh’un karısı ile Hz. Lut’un karısı” (TİEM 73: 066/010), *ékki yüzlüg erenler* “ikiyüzlü erkekler; münafik erkekler” (TİEM 73: 009/067), *ékki yüzlüg tişiler* “münafik kadınlar” (TİEM 73: 009/067), *ékki yüzlügler* “münafiklar” (TİEM 73: 009/101), *éringler* “münafiklar” (TİEM 73: 066/009), *ésiz boğun* “kötü kavim, kâfirler” (TİEM 73: 021/077), *ésiz sakınglılar* “hainler” (TİEM 73: 012/052), *fāsıqlar* “günahkârlar” (TİEM 73: 059/005), *fermān sığlı* “Allah’a isyan eden” (TİEM 73: 019/044), *fir’avn boğunu* “Firavun’un askerleri” (TİEM 73: 002/050), *fir’avn çerigi* “Firavun ordusu” (TİEM 73: 085/018), *fir’avn kabīlesi* “Firavun hanedanı” (TİEM 73: 003/011), *fir’avniler* “Firavun kavmi” (TİEM 73: 038/12), *füsüs tutuğlılar* “dedikodu yapanlar, (insanları) arkasından çekiştirenler” (TİEM 73: 104/001), *hadda keçigli* “haddini aşanlar” (TİEM 73: 050/025), *haddın keçgenler* “haddini aşanlar” (TİEM 73: 003/112), *hāmān* “Firavun’un veziri” (TİEM 73: 028/008), *harāmni yégliler* “haram yemeyi âdet hâline getirenler” (TİEM 73: 005/042), *harāmzāde* “soysuz” (TİEM 73: 068/013), *hārūt mārūt* “Harut ve Marut” (TİEM 73: 002/102), *hased tutuğlı kişiler* “kıskanç kimseler” (TİEM 73: 113/005), *hayrdın yığlı* “iyi ve

yararlı şeylere engel olanlar” (TİEM 73: 068/012), *hicr idileri* “Hicr halkı” (TİEM 73: 015/080), *horlanmış sürsükmiş* “alçaklar, reziller” (TİEM 73: 007/018), *hüd boğunu* “Hüd’un kavmi” (TİEM 73: 011/060), *huşümet kılığı* “düşman kesilen, inanmayan, kâfir” (TİEM 73: 036/077), *iblis* “şeytan” (TİEM 73: 002/275), *iblis çerigleri* “şeytanın ordusu” (TİEM 73: 026/095), *iblis dostları* “şeytana uyanlar” (TİEM 73: 004/076), *isrâfdın keçrügüli*ler “haddini aşanlar, büyüklenenler” (TİEM 73: 010/083), *kā’b bin eşref* “özel isim” (TİEM 73: 004/051), *kâfir* “kâfir, küfre girenler” (TİEM 73: 002/276), *kâfir eren* “kâfir erkekler” (TİEM 73: 002/286), *kaldaçılar* “helak olanlar, günahkârlar” (TİEM 73: 029/032), *kalğuşular* “helak olanlar, günahkârlar” (TİEM 73: 007/083), *kağuşular idisi* “güçlü orduları olan Firavun” (TİEM 73: 089/010), *keđ üküş eşitigüli*ler “yalana kulak verenler” (TİEM 73: 005/041), *keldürülmüşler* “cehennemlikler” (TİEM 73: 030/016), *kent boğunu* “Lut halkı” (TİEM 73: 015/067), *kent uluğları* “zenginlikleriyle şıarmış kişiler” (TİEM 73: 034/034), *kértüsizlik kılığlılar* “hainler” (TİEM 73: 008/058), *kor yashığığ* “zarara uğrayanlar” (TİEM 73: 071/021), *korkuğı* “ziyana uğrayan” (TİEM 73: 027/005), *korkutulmuşlar* “yoldan çıkanlar” (TİEM 73: 026/173), *körksüz kılınmışlar* “kötü ve çirkin kimseler” (TİEM 73: 028/042), *kuğırak* “aşağılık, hakir” (TİEM 73: 007/168), *kuşuzrak kişi* “Semud kavminin en azgını” (TİEM 73: 091/012), *kuyrukları kesilmiş* “helak olanlar” (TİEM 73: 015/066), *küç basut bérigüli*ler “Allah’a şirk koşanlar, kâfirler” (TİEM 73: 005/072), *küç kılğınrak* “daha çok zulmedenler” (TİEM 73: 002/114), *küç kılığı boğun* “zalimler topluluğu” (TİEM 73: 061/007), *küç kılığı kullar* “zalim kullar” (TİEM 73: 022/010), *küç kılığlılar* “zalimler” (TİEM 73: 002/035), *küçlüğ boynağular* “küfürde direnen zalimler” (TİEM 73: 014/015), *küfr kétürgenler* “kâfirler” (TİEM 73: 003/141), *küwenigüli* “şımarık” (TİEM 73: 011/010), *küwezlig kılığı* “çok övünen, büyüklük taslayan” (TİEM 73: 057/023), *la’net sürülgün* “lanet edilen” (TİEM 73: 011/060), *lüt boğunu* “Hz. Lut kavmi” (TİEM 73: 011/089), *lüt kişini* “Hz. Lut’un karısı” (TİEM 73: 066/010), *lüt urağutu* “Hz. Lut’un karısı” (TİEM 73: 037/135), *medyen boğunu* “Medyen halkı” (TİEM 73: 022/044), *medyen kenti* “Medyen halkı” (TİEM 73: 007/085), *medyen kenti idileri* “Medyen halkı ileri gelenleri” (TİEM 73: 009/070), *moğlar* “Mecusiler, ateşe tapanlar” (TİEM 73: 022/017), *mütekebbir kılığlılar* “kibirli insanlar” (TİEM 73: 059/045), *mütekebbirler* “kibirliler” (TİEM 73: 039/072), *nā-sipās* “nankör” (TİEM 73: 011/009), *niğosağlar* “Mecusiler” (TİEM 73: 022/017), *ni’met idisi* “bolluk içerisinde olup Allah’ı inkâr edenler, nankörler” (TİEM 73: 073/011), *nüh boğunu* “Hz. Nuh’un halkı” (TİEM 73: 022/042), *nüh kişini* “Hz. Nuh’un karısı” (TİEM 73: 066/010), *nüh yalavaç boğunu* “Hz. Nuh’un kavmi” (TİEM 73: 014/009), *nū-sipās* “nankör” (TİEM 73: 014/034), *nū-sipās kişi* “nankör kişi” (TİEM 73: 031/032), *nū-sipāslik kılığı* “nankörlük eden” (TİEM 73: 050/024), *nū-sipāslik kolığı* “nankör” (TİEM 73: 076/003), *oğrı er* “hırsızlık yapan erkek” (TİEM 73: 005/038), *oğrı tişi* “hırsızlık yapan kadın” (TİEM 73: 005/038), *ol boğunlar* “Allah’ın ayetlerini yalanlayan kavimler, Hz. Nuh’un kavmi” (TİEM 73: 021/077), *ol erenler* “inkârcı insanlar” (TİEM 73: 003/086), *ol kentler* “Allah tarafından helak edilen topluluklar” (TİEM 73: 018/059), *ol kişi* “günahkâr kimse” (TİEM 73: 005/060), *ol tanığı* “inkâr eden, kâfir” (TİEM 73: 009/049), *ortak kağığlılar* “inkârcılar, müşrikler” (TİEM 73: 002/135), *ortak koşğanlar* “(Allah’a) ortak koşanlar”

(TİEM 73: 003/067), *ortak koşuğular* “şirk koşanlar, müşrikler” (TİEM 73: 002/105), *oruğın keçigililer* “haddini aşanlar, inkârcılar” (TİEM 73: 007/081), *ot eyeleri* “cehennemlikler” (TİEM 73: 002/275), *ot idileri* “cehennemin sahipleri, cehennemlikler” (TİEM 73: 005/029), *oynağuçlardan* “alay edip eğlenenlerden (olmak)” (TİEM 73: 021/055), *öfke sürüğü* “küfürde direnen inatçılar” (TİEM 73: 014/015), *ökünçlüler* “pişman olanlar” (TİEM 73: 023/040), *örtegen ot idileri* “cehennemlikler” (TİEM 73: 035/006), *rahmetdin nevmîd bolmuş* “şeytan” (TİEM 73: 002/034), *rahmetdin umunçsuz* “şeytan” (TİEM 73: 020/116), *rüzîsizler* “rızihsızlar” (TİEM 73: 056/067), *şâlih boğunu* “Hz. Salih'in kavmi” (TİEM 73: 011/089), *sâmîrî* “Yahudileri saptıran kişi, puta inanan kişi” (TİEM 73: 020/085), *sebe' boğunu* “Sebe halkı” (TİEM 73: 027/022), *semüd boğunu* “Semud kavmi” (TİEM 73: 011/068), *semüd çerigi* “Semud ordusu” (TİEM 73: 085/018), *semüdlüğü* “Semud kavmi” (TİEM 73: 011/095), *sézîk tutuğı* “(Hz. Musaya gönderilen kitap hakkında) şüphe içinde olanlar” (TİEM 73: 011/110), *sézingen* “şüphe içerisinde olan” (TİEM 73: 034/054), *sol kol idileri* “amel defteri soldan verilenler, cehennemlikler” (TİEM 73: 056/041), *sol yan idileri* “amel defteri soldan verilenler, günahkârlar” (TİEM 73: 056/009), *sukrak* “daha düşkün, daha açgözlü” (TİEM 73: 002/096), *sürsükmiş* “kınanmış, rezil” (TİEM 73: 007/018), *sürsükmiş yek* “şeytan” (TİEM 73: 022/003), *sürülmüş yek* “şeytan” (TİEM 73: 015/017), *şenbe âdemîleri* “lanetlenmiş Yahudiler” (TİEM 73: 004/047), *şeytân* “şeytan” (TİEM 73: 025/055), *şeytânğa yârîçi* “şeytana yardım edenler, onun yolundan gidenler” (TİEM 73: 025/055), *tâ'an kılğan* “sürekli çekiştiren, (insanların) ayıbını arıyan” (TİEM 73: 068/011), *tamu boğunu* “cehennemlikler” (TİEM 73: 067/010), *tamu idileri* “cehennemlikler” (TİEM 73: 013/005), *tamuğ boğunları* “cehennemlikler” (TİEM 73: 022/051), *tamuğ ehli* “cehennemlikler” (TİEM 73: 038/064), *tamuğ idileri* “cehennemin sahipleri, cehennemlikler” (TİEM 73: 007/044), *tamuğka kirigli* “cehennemlikler” (TİEM 73: 083/016), *tamuluk* “cehennemlik” (TİEM 73: 038/057), *tanguçı* “inkârcı, kâfir” (TİEM 73: 064/002), *tanığı boğunlar* “(Allah'ı) inkâr eden kavimler” (TİEM 73: 027/043), *tanığı idisi* “kâfir” (TİEM 73: 025/055), *tanığıklar* “kâfirler” (TİEM 73: 074/010), *tanığılar* “kâfirler, iman etmeyenler” (TİEM 73: 002/019), *taş birle atılmış iblîs* “kovulmuş şeytan” (TİEM 73: 003/036), *taşlanmış sürülmüş yek* “kovulmuş şeytan” (TİEM 73: 016/098), *taşra yıkılmış sürsükmiş* “(Allah'ın rahmetinden) uzaklaştırılmış” (TİEM 73: 017/039), *tenğde keçigililer* “haddini aşanlar” (TİEM 73: 002/190), *tenğde keçrügliler* “haddini aşanlar” (TİEM 73: 006/119), *ters tutuğılar* “haddini aşanlar” (TİEM 73: 007/088), *töben barganlar* “günaha batanlar” (TİEM 73: 069/009), *töngderi kemişilgenler* “cehennemlikler” (TİEM 73: 026/094), *tubba' boğunu* “Tubba kavmi” (TİEM 73: 050/014), *tüşügliler* “cehennemlikler” (TİEM 73: 018/53), *uçuzlağan* “aşağılık, nankör” (TİEM 73: 047/151), *uçuzlağı* “aşağılık, nankör” (TİEM 73: 002/090), *uçuzlamış* “aşağılık, değersiz” (TİEM 73: 025/069), *uluğıslık kılığı* “büyüklenen” (TİEM 73: 040/027), *uluğıslık kılığı kâfirler* “kibirleşip böbürlenmiş kâfirler” (TİEM 73: 039/060), *unmas kılığılar* “acı tabiatlılar, inkârcılar” (TİEM 73: 029/022), *utebe* “inkârcı insan” (TİEM 73: 080/017), *üf tüf kılığı kişiler* “üfürükçüler” (TİEM 73: 113/004), *üküş tenğde keçigli* “kaba ve zalim olan” (TİEM 73: 068/013), *üküş yazukluğı* “büyük günahları olan” (TİEM 73: 068/012), *üstün astın*

boldaçılar “yerle bir edilmiş kavimler” (TİEM 73: 009/070), *vesvese kılığlı* “şeytan, iblis” (TİEM 73: 114/004), *yalğan ayığlı* “yalan konuşan” (TİEM 73: 009/043), *yalğan aytığlılar* “yalan konuşanlar” (TİEM 73: 016/086), *yalğan koşuğlı* “yalana batmış, sürekli yalan konuşan” (TİEM 73: 045/007), *yalğan sözleğliler* “yalan konuşanlar” (TİEM 73: 026/222), *yalğan tutğanlar* “yalanlayanlar, inkârcılar” (TİEM 73: 068/008), *yalğançı* “yalancı; sihirbaz, büyücü” (TİEM 73: 007/109), *yalğanka kulağ tutuğlı* “yalana kulak veren” (TİEM 73: 005/042), *yalğanka nisbet kılğanlar* “yalancılar” (TİEM 73: 003/137), *yalğanka tutığlı* “yalancı” (TİEM 73: 040/028), *yanğlığlar* “yanlıgıya düşenler, günahkârlar” (TİEM 73: 028/008), *yarağsız işligler* “batilla uğraşanlar” (TİEM 73: 029/048), *yarağsız kılığlılar* “batıl yoluna sapmış olanlar” (TİEM 73: 007/173), *yaratılmışlar yawuzraqı* “insanların en kötülere, inkârcılar” (TİEM 73: 098/006), *yarlığ sığan* “asi olan” (TİEM 73: 019/014), *yarlığdın çıkığlı boğunlar* “inkâr eden halklar” (TİEM 73: 027/012), *yarlığdın çıkığlılar* “inkârcılar” (TİEM 73: 002/099), *yawuz boğun* “inkârcı kavim” (TİEM 73: 021/074), *yawuz işligler* “inkârcılar” (TİEM 73: 040/078), *yawuz koldaş eş* “iblis, şeytan” (TİEM 73: 043/038), *yawuzluk kılğan* “kötülük yapan kimseler” (TİEM 73: 040/058), *yazuğ kılğan* “günah işleyen” (TİEM 73: 002/283), *yazuğ kılığlı* “günah işleyen” (TİEM 73: 006/147), *yazuğ kılığlı boğunlar* “günahkâr kavimler” (TİEM 73: 006/147), *yazuğ yüdüğli* “günah sahibi olan” (TİEM 73: 039/007), *yazuğluğ* “günahkâr” (TİEM 73: 004/107), *yazuğluğ boğunlar* “günahkâr kavimler” (TİEM 73: 010/013), *yazuğluğ idisi* “günahkâr” (TİEM 73: 020/074), *ye'cüc me'cüc* “Yecüc (ve) Mecüc” (TİEM 73: 021/096), *yek* “şeytan” (TİEM 73: 002/168), *yenğdürmiş kend* “helak olmuş kent” (TİEM 73: 053/053), *yok yoğun boluğlı* “helak olan” (TİEM 73: 007/139), *yok yoğun kılğuluk* “haddini aşanlar” (TİEM 73: 018/028), *yokalğanlar* “helak olanlar” (TİEM 73: 003/085), *yolda azmışraq* “yoldan çıkan, yoldan sapan” (TİEM 73: 025/042), *yoldın azğuçılar* “(doğru) yoldan sapanlar” (TİEM 73: 023/106), *yoldın azıtığlılar* “yoldan çıkanlar, azitanlar” (TİEM 73: 018/051), *yoldın azmış* “sapitan, günahkâr, yoldan çıkmış (kişiler)” (TİEM 73: 001/007), *yoldın azmışlar* “yoldan çıkmışlar” (TİEM 73: 056/051), *yoldın azmışraq* “en kötü yolu tutmuş olan” (TİEM 73: 025/034), *yoldın çıkığlılar* “yolundan sapanlar, sapitanlar” (TİEM 73: 002/026), *yoldın kışığlılar* “yoldan sapanlar” (TİEM 73: 023/074), *yolsuz boğunlar* “yoldan çıkmış kavimler” (TİEM 73: 006/077), *yolsuzluk kılığlı* “yoldan çıkmış, sapık” (TİEM 73: 028/015), *yükseğli* “zorba, kibirli” (TİEM 73: 044/031), *yüz ewrügli* “yüz çeviren” (TİEM 73: 002/083), *yüz ewürgenler* “yüz çevirenler, inkârcılar” (TİEM 73: 003/023), *zinā kılğuçı tişi* “zina eden kadın” (TİEM 73: 024/003), *zinā kılğuçılar* “zina edenler” (TİEM 73: 024/003), *zinā kılığlı er* “zina eden erkek” (TİEM 73: 024/002), *ziyān kılığlılar* “zarara uğrayacak kimseler, günahkârlar” (TİEM 73: 002/027), *zulm kılğanlar* “zulmeden; Allah'a ortak koşanlar” (TİEM 73: 003/151).

2.4. “Cehennem” ile ilgili söz varlığı

Kur'an-ı Kerim'de yetmiş yedi ayette “cehennem” kelimesi yer alır. “Cehennem” herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan çok kâfirlerin, zalimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekleri yer olarak tasvir edilir. İslam literatüründe genel anlamda cehennemi, azap türlerini veya onun bölümlerinden birini ifade etmek üzere çeşitli sözcükler kullanılmıştır (Topaloğlu 1993: 227).

TİEM 73'te “cehennem” sözcüğünü genellikle *tamu/tamuğ* sözcükleri karşılar. Buna ilaveten “cehennem ateşi” için *tamu otı* kullanılır. Doerfer, “cehennem” anlamına gelen *tamu*'nun, Soğdça *tmw* sözcüğünden ödünçlendiğini bildirerek Karahanlı Türkçesinde *tamuğ* biçiminin de kullanıldığını vurgular. Ayrıca TMEN'de, sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçiş şekilleri belirtilir (1965: 568). Clauson da Doerfer'in görüşünü benimser, *tamu*'nun Soğdça *tmw* sözcüğüyle ilgisi üzerinde durur (Clauson 1972: 503). Ata, Eski Türkçedeki *tamu* sözcüğünün dile girişinde ilk etkenin Soğdçadaki *tmw* olabileceğini ancak aynı kelimenin Karahanlı Türkçesi dönemiyle birlikte *tamug* şeklini almasının sebebinin Kırgızcadaki *tam-* fiili ile ilgili olabileceğini düşünür (2019: 193). *Tamu* sözcüğünün ilk yazılı kayıtlarına Eski Uygur Türkçesinde rastlanır. *Huastuanift*'te *tamu* < *tm-* *tam* < Av. *təmah* gösterilen sözcük “cehennem” anlamındadır: *yol başınağa tamu kap(ı)gınağa* (Özbay 2019: 84). “Yol başına, cehennem kapısına”. Doğu Türk dilinde yapılmış Kur'an tercümelerinde “cehennem” sözcüğünün *Rylands Nüshası*'nda *tamuğ* “cehennem” (Ata 2019), *Özbekistan Nüshası*'nda *tamuğ* “cehennem” (Üşenmez 2010), *Anonim*'de *tamuğ* “cehennem” (Usta 1989), *HTSKT*'de *tamuğ* “cehennem” (Sağol 1993), *Meşhed Nüshası*'nda çoğunlukla *tamuğ* “cehennem”, *tamu* “cehennem” olmak üzere *cāvizānelik sarāyī* “cehennem”, *yawuzraq sarāy* “cehennem” (Şimşek 2020) örneklerinin de kullanıldığı görülmektedir. Anadolu sahasında yapılmış Kur'an tercümelerinde ise “cehennem” sözcüğünün *TİEM 40*'ta *tamu* “cehennem” (Topaloğlu 2018), *Topkapı Nüshası*'nda *cehennem* “cehennem”, *tamu* “cehennem” (Şimşek 2017), *Manisa Nüshası*'nda çoğunlukla *cehennem* “cehennem” olmak üzere *helāklık evi* “cehennem”, *od* “cehennem”, *sağar* “cehennem” (Karabacak 1992) kullanımlarına rastlanır. *TİEM 73*'te “cehennem” ile ilgili söz varlığı şunlardır:

ağrutğalı kın “cehennem azabı” (*TİEM 73*: 002/010), *ağrutığlı kün kını* “cehennem azabı” (*TİEM 73*: 011/026), *āhīret emgeki* “cehennem azabı” (*TİEM 73*: 075/029), *bir kın ya'nī ot* “azap, cehennem azabı” (*TİEM 73*: 018/040), *cāvidāne kını* “ebedi cehennem ateşi” (*TİEM 73*: 032/014), *cehennem* “cehennem” (*TİEM 73*: 030/010), *çerāğluğ ot* “cehennem ateşi” (*TİEM 73*: 025/011), *çoğluğ ot* “cehennem ateşi” (*TİEM 73*: 017/097), *çoğluğ küyer ot* “yakıcı cehennem ateşi” (*TİEM 73*: 085/005), *çokrar ot* “cehennem ateşi” (*TİEM 73*: 010/004), *érig katığ kın* “çetin cehennem azabı” (*TİEM 73*: 041/050), *ésizrek orun* “çok kötü yer, cehennem” (*TİEM 73*: 019/075), *felāk tamusı* “cehennemde bir yer” (*TİEM 73*: 113/001), *ğayy tamusı* “cehennemde bir vadi” (*TİEM 73*: 019/059), *hāviye* “cehennemin yedinci katı” (*TİEM 73*: 101/009), *hor kılğan kın* “alçaltan cehennem ateşi, küçük düşüren cehennem ateşi” (*TİEM 73*: 003/178), *huğame tamuğı* “cehennemin beşinci katı” (*TİEM 73*: 104/004), *irinğ kan* “cehennem içeceği olan irin ve kan” (*TİEM 73*: 078/025), *isig kaynar suwdın içgü*

“cehennemliklere içmeleri için verilen kaynar su” (TİEM 73: 056/093), *isig örteyür suw* “kaynar su, cehennem azabı” (TİEM 73: 038/057), *isig suw* “kaynar su, cehennem azabı” (TİEM 73: 022/019), *katıg érig kın* “şiddetli cehennem azabı” (TİEM 73: 041/050), *katıg küçlügler* “(cehennemdeki) güçlü melekler” (TİEM 73: 066/006), *kaynar isig suw* “(cehennemdeki) kaynar su” (TİEM 73: 044/036), *kaynar suw* “(cehennemdeki) kaynar su” (TİEM 73: 040/072), *kaynar yangan su* “(cehennemdeki) çok sıcak su” (TİEM 73: 055/044), *kuruğ tamuğ* “cehennem çölü” (TİEM 73: 056/065), *kün tamunu* “cehennem” (TİEM 73: 089/023), *küydürgen kın* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 022/022), *küyey ot* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 033/064), *küyey ot kını* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 022/004), *küykürd taşı* “cehennemlikleri yakan ateş” (TİEM 73: 066/006), *küyürgen kın* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 034/032), *küyürgen ot* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 048/013), *küyürgen ot kını* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 013/021), *küyürgen suw* “cehennemdeki kaynar su” (TİEM 73: 056/042), *küyürür ot* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 076/004), *mâlik* “cehennem hâkimi olan melek” (TİEM 73: 043/077), *mütekebbirler ornı* “kibirli olanların cehennemde atılacakları yer” (TİEM 73: 039/072), *ot* “cehennem” (TİEM 73: 002/024), *ot kını* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 002/126), *ot orun* “cehennem” (TİEM 73: 041/024), *ot tamu* “cehennem” (TİEM 73: 030/010), *ot tütünü* “cehennemliklerin altında serinlemek istedikleri kara duman” (TİEM 73: 056/042), *otnuñg tamdukı* “cehennem yakıtı” (TİEM 73: 003/010), *örtegen kın* “cehennem azabı” (TİEM 73: 085/010), *örtegen ot* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 035/006), *örtüglüg ot* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 090/020), *şakr* “Sakr cehennemi” (TİEM 73: 074/027), *şakr tamusu* “Sakr cehennemi” (TİEM 73: 074/042), *tamduğ* “cehennem” (TİEM 73: 072/015), *tamturulmuş ot* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 104/006), *tamu* “cehennem” (TİEM 73: 058/008), *tamu erkligleri* “cehennem bekçileri” (TİEM 73: 067/008), *tamu içindeki tağlar* “cehennem içerisindeki dağlar” (TİEM 73: 074/017), *tamu kını* “cehennem azabı” (TİEM 73: 067/005), *tamu kükremeki* “cehennem dokunuşu” (TİEM 73: 054/048), *tamu ortası* “cehennem ortası” (TİEM 73: 037/055), *tamu otı* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 030/010), *tamu tüpi* “cehennem en dip noktası” (TİEM 73: 037/064), *tamuğ* “cehennem” (TİEM 73: 055/043), *tamuğ erkligleri* “cehennem bekçileri” (TİEM 73: 096/018), *tamuğ içindeki tağlar* “cehennemdeki ateş dağı” (TİEM 73: 074/017), *tamuğ kapuğları* “cehennem kapıları” (TİEM 73: 039/072), *tamuğ kını* “cehennem azabı” (TİEM 73: 059/003), *tamuğ otı* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 009/035), *tamuğ otı tamdukı* “cehennem odunu; günahlar” (TİEM 73: 021/098), *tamuğ yolu* “cehennem yolu” (TİEM 73: 037/023), *tamuluğ yârîçileri* “cehennem muhafızı olan melekler” (TİEM 73: 074/031), *Tanğrınıñg tamturulmuş otı* “cehennem” (TİEM 73: 104/006), *tar orun* “cehennemde bir yer” (TİEM 73: 025/013), *töşek* “cehennem” (TİEM 73: 002/206), *tutaşı kın* “cehennem azabı” (TİEM 73: 039/040), *uluğ kın* “cehennem azabı” (TİEM 73: 009/101), *uluğ ot* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 087/012), *uluğrak kın* “en büyük cehennem azabı” (TİEM 73: 088/024), *ürülgen ot* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 004/010), *yanğan suw* “cehennem azabı” (TİEM 73: 055/044), *yatğu yer* “cehennem” (TİEM 73: 032/016), *yawlağ yalınğlıg ot* “cehennem ateşi” (TİEM 73: 111/003), *yawuz amrulğu yer* “cehennem” (TİEM 73: 039/032), *yawuz ésiz yanış yer* “cehennem” (TİEM 73: 004/115), *yawuz tayangu orun* “dayanılacak kötü bir yer, cehennem” (TİEM 73: 018/029),

yawuz yağım “kötü yer, cehennem” (TİEM 73: 013/018), *yawuz yangı yer* “dönülecek kötü bir yer, cehennem” (TİEM 73: 009/073), *yawuz yatku yer* “cehennem” (TİEM 73: 038/056), *yawuz zulm kılğanlarnıĝ turĝu yeri* “cehennem” (TİEM 73: 003/151), *yawuzrak orunluĝ* “çok kötü bir yer, cehennem” (TİEM 73: 025/034), *yazukluĝlar yemi* “günahkârların cehennemdeki yiyeceĝi” (TİEM 73: 044/044), *zakķūm* “cehennemde bulunan acı bir meyve” (TİEM 73: 037/062), *ziyānlık sarāyı* “cehennem” (TİEM 73: 014/028), *zulm kılğanlarnıĝ turĝu yeri* “zulmedenlerin barınacaĝı yer, cehennem” (TİEM 73: 003/151).

SONUÇ

Tarihî Türk lehçelerine ait Türkçe Kur'an çevirilerinin, sadece taşıdıkları kutsal değerler açısından değil, aynı zamanda Türk dilinin geçirdiĝi evrim aşamaları açısından da büyük önem taşıdığını belirtmek gerekir. Bu çevirilerin fonetik ve morfolojik özelliklerinin yanı sıra sözcük hazineleri de tercüme yapıldıkları dönemde kullanılan dil hakkında fikir vermektedir. *TİEM 73* örneğinde, metnin dili dönemin standart Türkçesini nispeten sade bir şekilde yansıtmaktadır. Bu durum, Kur'an'ın öğretilerini kapsamlı bir şekilde halka yaymayı amaçlayan ilk Türkçe Kur'an çevirisi olmasına bağlanabilir.

TİEM 73'te *egril-* “küfürde olmak, nankörlük etmek”, *ewrül-* “sözünden dönmek”, *bulĝak* “şirk, fitne”, *egrilik* “nankörlük; doğru yoldan sapma” gibi kavramların mevcut sözcük hazinesinden karşılandığı görülürken, *tüşüĝliler* “cehennemlikler”, *artĝu* “karşılığını bekleyerek malından vermek, faiz”, *atĝu oyun* “kumar”, *tangıuçı* “inkârcı, kâfir”, *uçuzlaĝan* “aşaĝılık, nankör”, *uçuzlaĝlı* “aşaĝılık, nankör” gibi kavramların sıklıkla sıfat-fiil ekleri alarak günah kavram alanı oluşturdıkları görülür.

Karahanlı Türkçesi'nde “günah” kavramının Türkçeleşmesi, İslam'ın Türk kültürüne yerleşme sürecindeki bir dönüm noktası olarak görülebilir. Bu durum, dinin sadece inanç değil, aynı zamanda günlük yaşamın bir parçası hâline geldiğini gösterir. *TİEM 73*'te Farsça “günah” sözcüğü yerine, Türkçe “*ésizlik, muĝluk, yanĝluk, yawuz, yazuk, yük*” sözcüklerinin kullanılması, tercümanların ya da çevirmenlerin kutsal kitap Kur'an'ın halk tarafından anlaşılmasını öncelik hâline getirdiğini göstermektedir. Ayrıca *TİEM 73*'te “günah” kavramının gösterdiği davranış türlerinin çoğunun Türkçe sözcüklerle karşılanması da dinin halk tarafından benimsenmesi, özümsemişi için seçilen yolu ortaya koyar. Dinî kavramların Türkçeleşmesi, dinin kültürel kimlikle bütünleşmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2021). *Türk Dili Tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Argunşah, M. & Yüksekaya, S. G. & Tabaklar, Ö. (2019). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça dersleri*. Kesit Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde ilk Kur'an Tercümesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı Yayıncılık.
- Bebek, A. (2022). Kebire. *İslâm Ansiklopedisi*. (25), ss. 163-164.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. At The Clarendon Press.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und mongolische elemente im neupersischen band II*. Franz Steiner Verlag.
- Ercilasun, A. B. (2010). *Türk dili tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Güner, G. (2021). *Karahanlı Türkçesinde fiil*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabacak, E. (1992). *Manisa il halk kütüphanesi'ndeki satır-arası Kur'an Tercümesi*. [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2)*. [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbay, B. (2019). *Huastuanıft*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sağol, G. (1993). *Harezme Türkçesi satır arası Kur'an Tercümesi*. [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Şimşek, Y. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi satırarası Kur'an Tercümesi (Topkapı nüshası, giriş-metin-notlar-dizin)*. [Doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Şimşek, Y. (2020). *Harezme Türkçesi Kur'an Tercümesi*. Akçağ Yayınları.
- TDK (2019). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2019). *Maytrisimit*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2018). *XIV. Yüzyılın ortalarında yapılmış satırarası Kur'an Tercümesi*. Akçağ Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1993). Kelâm. *İslam Ansiklopedisi*. (7), ss. 227-233.

Usta, H. İ. (1989). *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle yazılmış anonim Kur'an Tefsirinin söz ve şekil varlığı*. [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Ünlü, S. (2018). *Karahanlı Türkçesi ilk Türkçe satır-arası transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73)*. Konya Selçuklu Belediyesi Yayınları.

Üşenmez, E. (2010). *Eski Kur'an tercümelerinden Özbekistan Nüshası üzerinde dil incelemesi (giriş-inceleme-metin-sözlük-ekler dizini)*. [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.